

ÇUVAŞ EDEBİYATI*

JOHANNES BENZİNG^[**]
(ÇEVİREN: OĞUZHAN DURMUŞ^[***])

I. Temeller

1. Genel Bilgiler

1959 yılındaki son resmî sayıma göre yaklaşık 1.470.000 kişi olan Çuvaşlar, (PhTF'nin I. cildinin ekindeki) "Türk Dil Bölgeleri Haritası"nda Moskova'nın doğusunda, İdil kıvrımında, açık mavi ile gösterilmiş alanda yerleşiklerdir. Esasında burası, Çuvaş Otonom Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin topraklarıdır¹. Çuvaşların hemen hemen yarısı Çuvaş SSC dışında; irili ufaklı gruplar hâlinde Tataristan ve Başkurdistan Sovyet Cumhuriyetlerinde, Orta İdil bölgesinde Ulyanovsk (eski Simbir), Kuybişev (eski Samara) ve Saratov'da, ayrıca Altay dağlarına kadar Batı Sibirya'da ayrı koloni köylerinde yaşamaktadırlar.

Çuvaşların ataları İdil Bulgarlarında, çok yaygın olmasa da okuma yazmanın mevcut olması gerekirdi. Bulgar-Eski Çuvaş zamanından kalan yegâne metinler, Arapça İslami kalıpların yanında Bulgarca sadece birkaç kelime içeren mezar taşlarıdır². Bulgar kökenli İslam bilginlerinin bazıları hakkında ilk olarak Tatar tarihçi Şehabettin Mercani'nin³ derlediği çeşitli kaynaklardan bilgi edinilebilmektedir⁴. Bulgar din adamları arasından Bolgar tarihi yazmış olan

* Çuvaş edebî dili, başlangıcından itibaren Kiril (Rus) yazısıyla yazılmıştır. Bu nedenle transkripsiyonda mutlak Rusça gelenekten mümkün oldukça az ayrılmak bana daha kullanışlı görünüyor.

** Yazının Almanca aslının künyesi şu şekildedir: Benzing, J. (1964). Die tschuwaschische Literatur. L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz ve H. Scheel (Ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* içinde (ss. 841-861). Wiesbaden: Franz Steiner.

[***] Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: oguzdur@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2327-703X

¹ Çıvaş Avtonomillî Sovetlî Sotsializmlî Respubliki, 26.6.1920'de "Otonom Çuvaş Bölgesi" olarak oluşturuldu. 21.4.1925'te otonom bir cumhuriyete döndürüldü. Nüfusu 1095000 (1956)'dir. Bunun yaklaşık %75'i Çuvaş, %20'si Rus'tur. Başkenti Çeboksarı'dır. (Çuv. *Şupaşkar*)

² Bununla ilgili krş. PhTF I, s. 691'i takip eden sayfalar; s. 698. - Yusupov, G. V. *Vvedenie v Bulgaro-Tatarskuyu Epigrafiku*. Moskva-Leningrad, 1960.

³ 1815-1889.

⁴ Kendisinin 1853'te çıkan *Müstefädü'l-Ahbâr fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar* [Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Haberler] adlı eserinde; bunun hakkında daha ayrıntılı bilgiler M. M. Remzi (1908), *Telfiku'l-Ahbâr ve Telkîhu'l-Âsâr fi Vekâ'i-i Kazan ve Bulgar ve*

Bolgar Kadısı Yakub ibn el-Numan'dan (12. yüzyılın ilk yarısı) özellikle söz etmek gerekmektedir. Ancak bu eser kayıptır. Her durumda, Bulgar dilinin edebî eserlerde kullanımının hiçbir yerde kanıtlanmadığı ve herhangi bir Bolgar edebiyatı varsa bile, okuma ve yazma bilgisinin daha sonra tamamen unutulduğu kesindir⁵. Bu konuda Bolgarların İslam'ı kabul etmeleriyle (bilinen, 922'den itibaren) dil olarak bugünkü Tatarlar olan Kıpçaklarla benzeştikleri, bugünkü Çuvaşların ataları olan pagan olarak kalmış orman halkının ise eski zamanlarda da okuyup yazamamış olmaları da mümkün olabilir. *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs* (St. Petersburg 1776) adlı kitabında Georgi, Çuvaşların alfabe ve yazılarının olmadığını açık bir şekilde tespit etmiştir (s. 38). 19. yüzyılın ortalarında Çuvaşların ifadeleri de buna uymaktadır.

2. Yazı Dilinin Başlangıcı

İdil Bulgar Devleti 1237'de Batu yönetimindeki Moğolların saldırısında yenildi. Bugünkü Çuvaşların ataları sonrasında Altın Orda Devleti ve bu devletten çıkan Kazan Hanlığı halkına dâhildi. Rus kaynakları bu ad ile Çuvaşlardan ilk kez 1521'de söz etmiştir. 1552'de Kazan'ın işgali ile Orta İdil bölgesindeki diğer halklarla birlikte Çuvaşlar da Çarlık yönetimine dâhil edildi. Çuvaşlar, iki yüzyıl daha dinî görüşlerinde ve ulusal karakterlerinde nispeten rahatsız edilmeden kaldılar; 1740'lardan itibaren kimi zaman az kimi zamansa çok büyük baskı altında Rus Ortodoks Hristiyanlığa dönüştürüldüler. Halkın sadece küçük bir kısmı pagan kalmakta direndi. Bugün de ataları hiç Hristiyan olmamış Çuvaşlar vardır. Çuvaşların Hristiyanlaştırılması çabası kilise yetkililerine inancın temel bilgilerini halka ana dilinde edindirmek görevini verdi. Bu nedenle Çuvaş edebiyatının başlangıcının misyonerlikle bağlantılı olması ve ilk Çuvaşça dil bilgisinin misyonerlik faaliyetinin büyük ölçüde yoğunlaşmasından yaklaşık 25 yıl sonra ortaya çıkabilmesi tesadüf değildir⁶. Bilinen en eski basılı Çuvaşça yayınlar, 1804'den 1832'ye kadar çeşitli misyoner yayınlardır (bk. PhTF I 699). Kilisenin ve Çarlık yönetiminin bütün hususi gayretlerine rağmen dili ses olarak düzenlemede görülen zorluklar bağımsız bir yazı dilini meydana getirmenin önüne geçmiştir. Nikolay İvanoviç İliminskiy⁷ ve aynı şekilde Nikolay İvanoviç

Mülûki't-Tatar – I [Tatar, Bulgar ve Kazan Hanlarının Tarihine Dair Kitapların Birleştirilmesi ve Haberlerin Toplanması], Orenburg, (özellikle s. 315-332). İsimler (kısmen çok hatalarla) Türkçe tarih eserlerinde deruhte edilmiştir (Örn. Necib Asım Bey. *Türk Tarihi*. İstanbul, 1914., Rıza Nur. *Türk Tarihi*. İstanbul, 1924, s. 353).

⁵ krş. (Kırkbayırdan kinaye ile) Bir Çuvaş atasözü: Чăваш кĕнекине ĕне çĕнĕ. [Çıvaş kĕnekine ĭne ŝĭnĭ.] = *Çuvaşların kitabını inek yemiş.*

⁶ Soçineniya, Prinadlejaşıya k Grammatike Çuvaşskogo Yazıka (Çuvaş Dilinin Grameri Üzerine Yazılar), Moskova'da Sinod Basımevi'nde basılmıştır. 1769, 69 s. – Almanya'da henüz 1770'da Göttingen Anzeigen von Gelehrten Sachen (I, 419-420) bu esere dikkat çekmişti. krş. PhTF I 696-697.

⁷ 1822-1891; 1861'den itibaren Kazan Üniversitesi Türk-Tatar dilleri profesörü. – krş. BSE 17 (1952), s. 551.

Zolotnitskiy⁸ Rus yazısına dayanan uygun bir Çuvaşça yazım bulmaya çalıştılar ancak yazı sistemleri çok karışık ve Zolotnitskiy'in Çuvaşça ilk kılavuz kitabı⁹ ve yıllıklarının¹⁰ devamı gelmedi. İvan Yakovleviç Yakovlev¹¹ tarafından (fonetik yazı yerine) ses birimsel yazım ile dâhice basitleştirilmiş yazı sistemi Çuvaş yazı dilini oluşturmada ön koşuldü. Yakovlev'in okuma kitaplarında halkın sözlü hazinesinden anlatıların okuma parçası olarak seçilmesi de buna katkıda bulunmuştur¹².

II. Çuvaş Edebiyatının Başlangıcı

1. Misyon Yazıları

Yeni oluşturulan Çuvaş yazı dili başlangıçta kilisenin misyonerlik çalışmalarına yararlı olmuştur. İlmihaller, dua kitapları, azizlerin hikâyeleri ve İncil parçalarının tercümelemleri devamlı yeni baskılar yaptı. Ekim Devrimi'ne kadar basılan 564 Çuvaşça kitabın yarısından fazlası dinî yayınlardır. Bunların sadece birkaçı erişebildiğimiz kütüphanelere ulaştı ve tanındı¹³. Onlar özellikle halka uygun fiyatla okuma imkânı sunması ve okumaya alışkanlık kazandırması, böylece de bağımsız bir edebiyata yol açmaları açısından önemlidir.

2. Halk Edebiyatı

Çuvaş bağımsız edebiyatı bir yandan uzun süre yakından bağlı olduğu halk edebiyatına dayanır, diğer yandan Rus üst eğitim kurumlarındaki (öğretmen seminerleri vb.) öğretmenler aracılığıyla bilinen hâle gelen Rus edebiyatındaki hızlı tanışıklığın etkisini de görmek zorundayız.

Çuvaş halk edebiyatı şarkılar yönünden çok zengindir (Çuvaşların kendi aralarında şarkı söylemeyi çok seven bir halk olmaları ve melodilerinden dolayı yabancılar tarafından alay edilmekten çekinmemelerinden görüldüğü gibi). Masallar, atasözleri ve bilmeceler bakımından da mevcudiyet aynı şekilde oldukça zengindir. Destansı şiirlerin neredeyse tamamen yok gibi görünmesi daha fazla dikkat çekmelidir. Bu daha 1859'da Fin dil araştırmacısı August Ahlquist'in (1826-1899) dikkatini çekmişti ve *Nachrichten über Tschuwaschen und*

⁸ 1829-1880; Çuvaş okulları müfettişi. – bk. Kaynakça IIb.

⁹ *Çuvaşkaya Kniga* (Rus.) (Çuvaş Kitabı), 1867.

¹⁰ *Soldaluk Knege* (Bugünkü yazıma göre: *Şıltalık Kñeke*) = 'Yıllık', Kazan 1876.

¹¹ 1848-1930. – krş. PhTF I 700-702; BSE 49 (1957) s. 530-1. – Petrov, F. İ. (vd.). *İvan Yakovleviç Yakovlev. 1848-1930 g.* Çeboksarı, 1948. – Makarov, M. P. *Çuvaşskiy Pedagog İ. Ya. Yakovlev.* (Çuvaş Pegagog İ. Ya. Yakovlev.) ("Sovetskaya Pedagogika" 1953, Nu: 6).

¹² Yakovlev tarafından şu efsaneler vd. hazırlanarak yayımlanmıştır: *Laşa Şırani* (1873), *Vırımtunasempe Starik* (1873), *Şırkunne* (1874), *Süsımen Hakı* (1876), *Arman Tunı*. Ayrıca masallar (Örn. *Sarmanteyi* 1874) ve halk şarkıları (Örn. *Hura Hurlıhan*, 1886) kendisinin okuma kitaplarında yer alıyor.

¹³ krş. Kaynakça III.

Tscheremissen [Çuvaşlar ve Çeremisler Hakkında Haberler] adlı eserinde şunları söylüyordu: “Çuvaş nazmına gelince, o ne çok zengin ne de özellikle güzeldir. Ben onlarda epik şarkılar keşfedemedim ve yumuşlar çeşitli vesilelerle büyüleri dile getirmiş olmalıysalar da büyü şarkıları da mevcut değildir. Sadece sıradan şarkılar bulunabilir...”¹⁴. Ahlquist’in bu bilgileri ve halk edebiyatı türü olarak epik şiirlerin hiç mevcut olmaması nedeniyle, Tatarlarda uzun zaman önce basılıp gün yüzüne çıkan bu konunun,¹⁵ N. İ. Uş tarafından 1908’de esasen kendi şiirsel bir düzenlemesi olarak yayımlanan “Timur’un Biler Şehrini Alması Hakkında” adlı uzun destanı tartışmalıdır.

Çuvaş halk edebiyatından malzemelerin ilk olarak yayınlanmasını¹⁶ Alexandra A. Fuks’a (1840) borçluyuz. Onu V. Sbojev (1851), Çuvaş bilginleri Spiridon M. Mihaylov ve N. İ. Zolotnitskiy izlemiştir. Bu yayımlardan sonra böyle malzemelerin hazırlanması ve yayımlanmasında belirli bir duraksama vuku buldu. Ancak sonraki yüzyılın başına doğru Çuvaşların kendilerinin giderek daha büyük katkı sağladıkları yayımlar tekrar başladı. Özellikle N. İ. Aşmarin (1892, 1900), Çuvaş olan N. Yurkin (1898) ve G. Timofeyev’i (1896, 1901) anmak gereklidir. Çuvaş SSC Bakanlar Kurulu bünyesindeki Dil, Edebiyat, Tarih ve Ekonomi Araştırma Enstitüsünde el yazması olarak çok sayıda folklorik malzeme bulunmaktadır. Ancak çeşitli yerlerdeki derlemeciler ya da kaynak kişilerden malzeme derlenmesi, bağımsız bir edebiyatı teşvik ettiği varsayılsa da bu şimdilik kanıtlanamaz¹⁷. Fin Heikki Paasonen (1900) ve Macar Gyula Mészáros (1906) tarafından derlenen metinler Çuvaşlarca bilinmediğinden onların o zamandan bu yana ortaya çıkan millî edebiyat üzerine herhangi bir etkisi olması beklenemez.

3. Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Rus Edebiyatı Çevirileri

İ. Y. Yakovlev ve öğrencileri Rus edebiyatının bir kısım eserlerini Çuvaşçaya çevirmişlerdir. A. S. Puşkin (1799-1837), L. N. Tolstoy (1828-1910), M. Y. Lermontov (1814-1841) ve N. A. Nekrasov’un (1821-1877) şiirleri; İ. A. Kırlov’un (1769-1844) fablları, S. T. Aksakov’un (1791-1859) anlatıları, Andersen masalları ve Rus pedagog K. D. Uşinskiy’in (1824-1870) okullar için hazırladığı okuma kitapları ilk sıralardadır. Yakovlev tarafından yayımlanan bu okul ve okuma kitapları tercümelerinin çıkmasının genç Çuvaş edebiyatı için oldukça büyük bir önemi olmuştur.

¹⁴ Ermans Archiv 18 (1859), s. 39-64, özellikle s. 53.

¹⁵ Ehvel-i Çingizhan ve Aksak Timer (Jizn’ Djingiz-hana i Aksak-Timura), İbrahim Halfin, Kazan 1822.

¹⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için krş. Kaynakça, II. Bölüm

¹⁷ Yukarıda adı geçen Spiridon M. Mihaylov’un, Rus dilinde olsa da, bazı hikâyeler yazdığı söylenmektedir (1859: *Razgovor na Postoyalom Dvore* [Han sohbetleri]; 1860: *Zlopoluçnyy Sin* [Talihsiz Oğlan]). Bu el yazmaları Leningrad Bilimler Akademisinde bulunmaktadır.

İlk Rus Devrimi'nden sonra (1905) edebî eserlerin tercümelerinin sayısı hızla arttı¹⁸, böylece 1917'ye kadar bir kısım Rus yazarları ve bazı Batı Avrupalı şair ve yazarlar en azından örnek metin ve özet hâlinde Çuvaşlarca bilinir hâle geldi.

III. Çarlık Döneminde Edebiyat

1. Çuvaş Edebiyatının* Başlangıçları

İdil bölgesindeki politik olaylarla bağlantılı olarak sosyal ve politik durumlarla ilgili olan ancak sadece anonim sözlü geleneklerden bilinen (Örn. Pugaçev'in Ölümü Üzerine Bir Türkü) ve bu nedenle halk edebiyatına ait görülmesi gereken şiirler tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Ancak daha 1769'da belirli bir olay vesilesiyle yaratılan bir Çuvaşça şiir yayımlandı¹⁹. 1852'de Lebedev tarafından, bağımsız şiirdeki ilk deneme olarak kabul edilebilecek olan, Çuvaşlar ve onların hayatı hakkında, "Genç Çuvaş Edebiyatı" örneği niteliğinde bir şiir yayımlandı²⁰. Bunun sonraki herhangi bir etkisi tespit edilememektedir. Aynı şey, 19. yüzyılın 70'li yıllarında Çuvaş köy öğretmeni İ. İvanov tarafından yayımlanan halk hayatından hikâyeler için de geçerlidir²¹.

1879-80 civarında Mihail Federoviç Federov²² tarafından kaleme alınan, kopya ve sözlü olarak oldukça yayılmış olan *Arşuri* manzumesi Çuvaş edebiyatının gerçek başlangıcı olarak görülmelidir²³. Puşkin'in *Besi* [Şeytan] ve *Utoplenik* [Suda Boğulmuş Adam] eserlerini Çuvaşçaya çevirme girişimleri bu

¹⁸ Tercüme yapılan yazarlar: Garin, Kol'tsov, Korolenko, Ogarev, Satikov, Teleşov. – krş. Kaynakça IV d.

* [ÇN] Metnin orijinalinde "Schöne Literatur" şeklinde olan, Rusçada "Hudojestvennaya Liteatura", Çuvaşçada ise "İlemlî Literatura" olarak kullanılan ve kelimesi kelimesine "Güzel Edebiyat" şeklinde çevirebileceğimiz bu ifadenin Türkçede terminolojik bir karşılığını bulamadığımızdan söz konusu ifadeyi "edebiyat" terimiyle çevirmek zorunda kaldık.

¹⁹ "Duhovnaya Tseremoniya Proizvodivşayasya vo Vremya Vsevojdelenneyşago Prisudstviya Eya İmperatorskao Veliçestva Velikiya Gosudarini Premudreyşiya Monarhini i Popeçitel'neşiya Materi Ekaterini Vtoraya v Kazane" adlı yayım içindeki Çariçe II. Katerina'ya methiye şiiri.

²⁰ Lebedev, V. İ. "O Çuvaşskom Yazıke". *Jurnal Ministerstvo Vnutrennih Del*, S. 40 (1852): 79-117. Çuvaşça şiirin Almanca tercümesi: Ermans Archiv 13 (1854) s. 52-53.

²¹ Attuna Tihîn Ta, Şıpatana Ta Kılarsa An Pırah [Çizmeni Giyin Ama Şıpatayı Çıkarıp Atma], Şınna Yeple Tivîn, Hu Ta Şavna Kurîn [Başkasına Nasıl Davranırsan Sen de Onu Görürsün]

²² 1848-1904; 1873'te Samara Öğretmen Semineri'nden mezun oldu. 1876'da *İzvestiya po Kazanskiy Eparhii*'de "Predaniya Çuvaş Biçurinskogo Prihoda Çeboksarskogo Uyezda i Sposobi Leçeniya u Nih Bolezney" etnografik bir yazı yayımladı. Burada (1876, S. 21) halkbilimi araştırmacısı Magnitskiy'in aracılığıyla "Strarinnie Lyudi" [Eski İnsanlar], "Kurgani" [Kurganlar], "Yomzya Topay" [Yomza Topay] "Derevnya İtyakova" [İtyakov Köyü] hakkında yazılar yayımlandı. – Onun hakkında krş. BSE 44 (1956) s. 575; Sirotkin, M. Ya. *M. F. Fedorov (Oçerk Jizni i Tvorçestva)*. Çeboksarı, 1947.

²³ İlk kez 1908'de "Çıvaş Hallapşem" içinde basılmıştır (bk. s. 362-363)

şiire ilham vermiştir²⁴. Fedorov, orman ruhunun dolaştığı geçitlerde beygiriyle yolunu şaşırarak Çuvaş Hiveter'in (=Fedor) sefil durumunu tasvir etmektedir. Atı zayıf, vergiler ağır, karısı hastadır ve o İşek (Rus. İşaki) köyüne orada yaşayan mucizevi Mikul-turi'ya (= Nikolay Çudotvoret) karısını tedavi etmesini rica etmeye gidiyor. Sonunda kendini zengin adamın değirmeninin altındaki nehre atar. Bütün şiir daha detaylı olarak incelenmesi gereken pagan-Çuvaş tasavvurlarına mistik imalarla doludur. Her hâlükârda Çuvaş edebî yazınının ortaya çıktığı üç kaynak burada açıkça görülebilir: Folklor ve mitoloji ile iştigal, Rus edebî eserlerinin çevirileri ve ayrıca dilin ilk düzenlenmesinin borçlu olduğu Hristiyan misyonerlik çalışması.

Görünüşe göre Fedorov, Arşuri'den sonra edebiyatla daha fazla meşgul olmuyor. 80'li yıllarda İ. N. Yurkin (1848-1943) Çuvaş köy hayatından kısa öyküler yazmaya başladı. Bunların içinde *Etem Piri Tuı Ta Kuşı Vış* [İnsanın Boğazı Tok Ama Gözü Aç] ve *Mul* [Servet] ilk önce anılması gerekenlerdir. Burada ilk kez sosyal olarak eleştirel bir ses duyulabilir bir hâle gelir ve bu Çuvaş edebiyatının takip eden eserlerinin hemen hepsindeki konuyu meydana getirir.

2. Çuvaş Gazetesi 'Hıpar' ve Onun Edebiyat Yayınları

1905 devrimi ile kazanılan sivil özgürlüklerle bağlantılı olarak 1905 yılının sonuna doğru Kazan'da liberal Çuvaş çevreleri tarafından desteklenen ve ayrıca genç şairlere eserlerini yayımlama imkânı veren haftalık *Hıpar* [Haber] gazetesi çıktı. 1907 yazında açıkça toplumsal devrimci eğilimler gösterdiği için 2. Duma'nın dağılmasından sonra yasaklandı. Gazete görece dar bir çevreye yayılmasına rağmen teşekkül eden millî edebiyat için büyük önem taşıyordu²⁵.

Eski nesil Çuvaş yazarlarının hemen hepsi kısmi ya da daimî olarak bu gazetenin çalışanıydı²⁶. Onların edebî yayınlarından söz etmeye değer olanlar şunlardır: Çuvaşların ataerkil aile hayatlarını konu edinen Ya. Turhan'ın *Varuşı* (1905) adlı şiiri; T. Kirillov'un oğullarının iyi bir ailenin kızıyla evlenen bir krallık ailesini tasvir ettiği *Tiri Pulni Şul* [Ekin Olduğu Yıl] adlı (yazılışı 1903) manzum anlatısı; aynı yazarın *Tiri Tirişakana Yuratat*, *Tirişakan İri Kurat* [Tanrı Çabalayana Yardım Eder, Çabalayan İyilik Görür] adlı öksüz bir oğlanın kendi becerisiyle zengin bir kadına sahip olması ve sonunda bölgesel idari yönetici olmasını içeren anlatısı. Bu pastoral ve duygusal şiirler, en azından daha

²⁴ Çuvaşlardan edindiğim bilgilere göre, Fedorov Çuvaş mitolojisinden öğelere yer verdiği bu şiirinde Fin destanı Kalevela'dan esinlenmiş olmalıdır. Kalevela Rusya'da 1848'den beri bilinmekteydi (krş. Setälä, E. "Die Übersetzungen und Übersetzer der Kalevalas", *Finnisch-Ugrische Forschungen*, C. 10, S. 1-3, s. 1-52, 1910 [Rusça bölümü: s. 33-38].)

²⁵ Gazeteye ulaşmak mümkün değildir. Onunla ilgili tüm bilgiler ikinci ya da üçüncü elden gelmektedir ve bunlar sıklıkla birbirleriyle çelişmektedir.

²⁶ Örneğin, T. Abramov, M. Akimov (krş. 29. dipnot), D. Demidov, T. Kirillov, G. Komissarov, G. Koren'kov, F. Nikolaev, N. Polorussov (krş. s. 362), T. Semenov, Ya. Turhan, Vander, A. Vasil'eva.

temel biçimde G. Koren'kov, F. Nikolaev, S. Sorokin ve A. Vasil'eva'da mevcut bulunan sosyal eleştiriden uzaktırlar²⁷. O. Romanov'un *Konstantinopol'ti Çıvaşsem* [İstanbul'daki Çuvaşlar] adlı denemesi, ruhani baskının yok edilmesiyle Çuvaşların hayatlarının özgür bir halk olarak gelişiminin gerçekleşeceği umudunu ifade etmek istiyor gibi görünüyor. N. Kuz'min kendisinin "Gezi Gözlemlerinde" (1906) Tatar ve Çuvaş kültürlerini karşılaştırır ve Çuvaşları Tatar komşuları gibi endüstriyel ve ticari gelişime çağırır. Genel olarak bu dönemin şiiri kısmen satirik kısmense kötümser ifade biçimleriyle halk edebiyatı aracılığıyla sosyal düzensizlikleri ifade etmekle sınırlıdır²⁸. Yazarlar sosyal sorunlara devrimsel çözümler düşündükleri ölçüde basım faaliyetlerinin izlenmesi nedeniyle bu fikirleri edebiyatta her durumda açıkça ifade edememişlerdir. Bu durum Çuvaş edebiyatına birkaç yeni türü tanıtan Mihail Fedoroviç Akimov'da²⁹, satirik öyküsü *Şüt Tunı* [Şaka] (1906), dramatik piyesi *Yalti Purniş* [Köy Hayatı] (1907) ve pamfleti *Tilmmelle* [Şaşıрма] (1906) ile kabul edilebilir. O son anılan eserinde şöyle diyor:

Taşları kayalardan kırmasaydım, baltam işlemeseydi ve testerem kesmeseydi... kiliseler ve saraylar olmazdı.

Etrafına bak! Patronların, din adamlarının, tüccarların evleri şato gibi duruyorlar. Yalnızca benim meskenim küçük, fakir ve zavallı. Hayret!

Keten ve kenevirimi kendim ekiyorum..., koyunları kendim kesiyorum, eğiren ve dokuyan benim.

Etrafına bak, zenginlerin kıyafetleri ışıltıyor, din adamları daima esvaplarıyla dolaşiyor, tüccarlar değerli kumaşlar giyiyor. Ama yalnızca elbisesiz ve çizmesiz benim... Hayret!

Benzer tonlar T. S. Semenov'da da (= Tayır Timkki, 1887-1916) işitilir. O, sadece gerici toprak ağalarının değil, aynı zamanda şehirli liberallerin de halkın kasıtlı sahtekârları olarak betimlendiği *Şutta Tuhaşçı* [Aydınlığa Çıkalm] (1906) adlı hikâyenin yazarıdır. Şiirlerinde "Yüzyıllardır insanların zoraki sahip olduğu zincirler düşebilir."³⁰ ve "Bundan sonra onlardan bağımsız bir şekilde yaşamak için bütün parazitleri omuzlarımızdan atmak istiyoruz."³¹ gibi pasajlar

²⁷ Metinlerin tercümelerine ya da içerik bilgilerine ulaşmak mümkün değildi.

²⁸ Örneğin, T. Abramov (Pir'in Yalta Pur Puyan [Bizim Köyde Zengin Var] , Demidov ve kimi diğerlerinde.

²⁹ 1884-1914, Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulu mezunu, *Hıpar* gazetesinin önde gelen çalışanlarından. – krş. BSE 1 (1949) s. 590-591; ayrıca bk. s. 369

³⁰ *Hıpar* 1906, Nu. 25. [ÇN: Pir'in kivi yırkese / Kuntan urih an pulççir, / Haliççen pire titakan / Timir sînçir tatiltir.]

³¹ *Hıpar* 1906, Nu. 46 ya da 1907, Nu. 1. [ÇN: Şiti pire tertlenme! / Purte pîrle puhînar. / Tîrlî haram pîrsene / İnse şinçen pîrahar.]

bulunmaktadır. Yazar tutuklandı ve 1908’de hayatını kaybettiği Sibirya’ya sürüldü³².

Şair Nikolay İvanoviç Polorussov³³ (= Şelepi / Rus. Şelebi, aynı zamanda N. Uş., 1881-1945) Çarlık bürokrasisini, polislerin keyfî davranışlarını ve ruhbanların halka karşı haksız uygulamalarını *Raşşey* [Rusya] (yazılışı 1905) adlı satirik şiiriyle gözler önünde ermektedir. Aynı şekilde -Maksim Gorki’nin “Fırtına Kuşu” ve “Şahin’in Şarkısı” adlı şiirlerinin etkisi altında- *Şilen* [Yılan] (yazılışı 1906) şiiriyle sosyal karanlığa ve aldatmaca yılanına karşı parlak özgürlük kuşunun zaferini nağmelendirir.

3. “Çuvaşların Masalları ve Gelenekleri” (1908)

İçişleri Bakanı P. A. Stolpin tarafından alınan önlemler çerçevesinde 1905’te kazanılan özgürlüklerin baskı altına alınmasıyla *Hıpar* gazetesi 1907 yazında yasaklandı ve kitap basımı sıkı takip altına alındı. Hıpar’daki yayınları ile bilinenler (Örn. Polorussov) ve bazı genç şairler resmî makamları yanılmak amacıyla “Çıvaş Halapsem = Çuvaş Masalları” adı altında bir şiir derlemesi yayımladılar³⁴. Bu eserlerin bazılarının Çuvaş edebiyatı üzerine uzun süren bir etkisi olmuştur.

Burada ilk sırada Konstantin Vasil’evič İvanov’un³⁵ *Narspi* adlı eseri anılmalıdır. “Çuvaş Edebiyatının Klasığı” olan bu eser, kendi isteği hilafına komşu köyün bir zenginine verilen büyük bir çiftçinin kızı güzel Narspi’nin talihsiz sevgisini tasvir ediyordu. Yetim bir genç olan Setner’i seven Narspi uzun süre kaderine karşı koyar. Sonunda kocasını zehirler ve Setner’le birlikte olarak evini ona açar. Babanın bedduası, sonunda bu aileyi mahveder. Şiir Narspi ve yakınlarının kaçınılmaz olarak gelişen kaderlerinin betimlemesini ve bugün Çuvaş edebiyatında hâlâ eşsiz olan birçok yaşam ve manzara resimlerini içerir. Bu ilk başyapıtın Çuvaşların edebiyatındaki başarısı çok büyük olmalı ki³⁶ eser, daha sonra V. Alager tarafından Çuvaş tiyatrosu için sahneye uyarlandı³⁷.

³² 1953-1956 arasında Çeboksarı’daki yayınlr tamamen farklı sürgün yerlerini belirtiyorlar (Yakutsk civarı ya da Narım [Ob]).

³³ krş. BSE 47 (1957) s. 648. – Sirotkin, M. Ya. “Tvorçesto Nikolaya Şelebi”, *Oçerk İstorii Çuvaşskoy Sovyetskoy Literaturı*, Çeboksarı 1956, s. 137-162.

³⁴ Skazki i Predaniya Çuvaş [Çuvaş Masalları ve Efsaneleri], Simbirsk 1908.

³⁵ 1890-1915, Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulunun öğrencisi, daha sonra aynı yerde öğretmen; veremden ölmüştür. Onun hakkında krş. BSE 17 (1952), s. 278.- Danilov, D. D. *K. V. İvanov. Jizn’ i Tvorçestvo*. Çeboksarı, 1940.; Danilov, D. D. *Jizn’ i Tvorçestvo Konstantina Vasil’yeviça İvanova*. Çeboksarı, 1940.; Sutyagin, İ. N. *K. V. İvanov - Osnovopolohnik i Klassik Çuvaşskoy Literaturı*. Çeboksarı, 1940.

³⁶ Halkın bu şiiri okuma coşkusu örn. Aleksey Talvir’in *Na Buinskom Trakte* eserinde *Narspi* bölümünde betimlenmiştir (Rus. tercümesi, Moskova 1956, s. 90-99; bk. s. 368

³⁷ Bu eserden 1953’te Leningrad’dan besteci J. Pustil’nik *Narspi Operası* besteledi (*Teatr* 1953, S. 9, s. 184).

İvanov'un diğer eserleri şunlardır: “*İki Kız*” [İki Kız] (1908 masal şiiri), “*Timir Tili*” [Demir Tokmak] (1908, ballad), “*Tilih Arım*” [Dul Kadın] (1908, ballad) ve bir trajedi denemesi “*Şuyttan Çuri*” [Şeytan'ın Uşağı] (1907/8)³⁸.

İkinci sırada, 1930'da ilk Çuvaş edebiyatını yayımlayan şair ve edebiyat tarihçisi Nikolay Vasil'eviç Vasil'ev (= Şupuşşını / Rusça Şubossinni)³⁹ anılmalıdır⁴⁰. “Çuvaş Halapsem” onun iki şiirini içerir*. *Viri Şilen*'de⁴¹ [Kızgın Yılan] bir köy gençliği görüntüsünde hırsın kötü ruhunun yalnız bir kıza nasıl geldiğini tasvir eder. Şairin en önemli eseri, ortak arazileri ve meraları elde etmek için büyük çiftçi Yantrak'ın entrikalarını konu edinen “Yantrak Yantravı”dır.

Bu derlemedeki metinler arasında M. Fedorov'un ilk kez burada basılmış olan (bk. s. 359-360) “Arşuri” adlı eseri de zikredilmelidir.

4. 1909'dan 1917'ye Kadarki Edebiyat

Edebî eserleri yayımlamaktaki artan zorluklar ilk planda Çuvaş edebiyatının daha da gelişmesini engelledi. Vasil'ev-Şubossinni 1911 yılında, muhtemelen sansürü yanılmak için adını *Bros'te Pit' Vodku i Kurit' Tabak* [Votka İçmeyi ve Tütün İçmeyi Bırakın] verdiği^{7**} küçük bir derleme yayımladı⁴². Başlık, tütün içenlere sık sık ihmalleri sonucu büyük yangınların çıkması dolayısıyla saldırmaktadır. Tütün içenlerin eleştirildiği *Çilim* [Sigara] adlı şiiri, Algeşevo köyünde bu şekilde çıkan büyük bir yangından sonra yazılması ile haklılık kazanmaktadır. Bu derlemedeki diğer şiirler (Şamrik Kunsem [Genç Günler], Pıtelmey, Tilih [Dul], Pirin Yurı [Bizim Yurı], Pıççen [Yalnız]) liberal ve bireysel tonları yüzünden Bolşeviklik zamanında unutulmuştur⁴³.

T. Kirillov 1911'de müstakil olarak daha önce Hıpar'da çıkan *Tiri Pulni Şul* ve 1912'de *Hreşçen Hiy İşi Şinçen Hivni Yurısem* [Köylülerin İşleri Hakkında Söylenmiş Türküler] adlı eserlerini yayımlar. Bunlar hakkında yakından bilgiye sahip değilim. Efimov (= Tihiti), Koren'kov ve Yurkin bu dönemin yıllıklarında

³⁸ Bu eserlerin nerede ve ne zaman basıldığını tespit edemedim.

³⁹ 1889-1943, krş. BSE 62 (1930) s. 739-740.

⁴⁰ Daha yeni Sovyet yayınlarında onun adı henüz anılmamaktadır.

* [ÇN] Bu bilgi düzeltilmelidir. Kitapta N. Vasil'ev'in “Аслă Суйеççё”, “Хитре Чикеç”, “Хунар Çутти”, “Янтрак Янтравё” ve “Вёри Çёлен” olmak üzere beş eseri vardır.

⁴¹ Bu şiir (de) *Suntal* dergisinde yayımlanmış olmalıdır (bk. 52. dipnot).

** [ÇN] derleme 6 şiirden oluşmaktadır.

⁴² Sirotkin, M. Ya. *Oçerk İstorii Çuvaşskoy Sovyetskoy Literaturı*. Çeboksarı, 1956, s. 40, 1. dipnot.

⁴³ Pıtelmey adı anılsa da hiçbir yerde basılmamıştır. Bu şiirde zengin köy değirmencisi ve bedenen çalışmayı kendine yakıştıramayan Gimnazyum öğrencisi oğlu Filius hicvedilmektedir.

(Örn. Kalendar 1910, 1911) yer alan bazı eserler yazmış olmalıdır. Bu küçük edebî yayınların, tıpkı o yılların dinî ve dünyevi çeviri edebiyatı gibi, Çuvaş edebiyatı üzerinde etkisi olmamıştır. Aynı şey Polurussov'un (= Şelebi) halk ağzından yaratılmış *Şarımşanpa Hıntırşa* ve *Konstantinopol' Huline Tuni Şinçen Çıvaş Vattisem Kalani* [İstanbul Şehrinin Kuruluşu Hakkında Çuvaş Yaşlılarının Anlatıları] (1915) adlı iki eseri için de geçerlidir. Nikol'skiy'in etnografik notları (1911) ve Pazuhin'in halk şarkısı derlemesi (1912), bu dönemde Çuvaşlara erişebilen yegâne folklorik yayınlar gibi görünmektedir.

IV. Geçiş Ve Bolşevik Dönemi Edebiyat

1. Devrim ve İç Savaş Dönemi (1917-1920)

Kerenskiy hükûmeti tarafından ilan edilen ve 25 Kasım 1917'de yapılan Kurucu Ulusal Meclis seçimlerinde beş Çuvaş milletvekili seçildi⁴⁴. Ancak hemen 10 Aralık 1917'de kanlı bir çatışmadan sonra Kazan'daki Kerenskiy yönetimi ortadan kaldırıldı. Ocak 1918'de Merkez Askerî Çuvaş Sovyetini seçen "Bütün Rusya Çuvaş Askerî Konseyleri Kongresi" toplandı. 1918 yaz sonundan 1919'un sonuna kadar Çuvaş yerleşim alanları, Amiral Kolçak'ın birlikleri ve (8 Ağustos 1918'de Kazan'ı alan) ona bağlı Çek birlikleri ile galip gelen Bolşevik birlikleri arasında değişik çarpışmalarda korkunç bir iç savaş sahnesiydi⁴⁵. 4 Şubat 1920'de Kazan'da özerk bir Çuvaş bölgesi kurmaya karar veren "Çuvaş Komünistlerinin Bütün Çuvaş Kongresi" düzenlendi.

Böylesi karışık bir dönemde edebî faaliyetler için çok az imkân vardı ve edebî eserlerin yayımlanması ilk planda sadece gazetelerde mümkün oldu. Şubat Devrimi'nden hemen sonra liberal çevreler Çuvaş gazetelerini yayımlamaya çalıştı ve Nisan 1917'de, daha önce 1907'de kapanan gazetenin devamı olarak *Hıpar* gazetesi tekrar ortaya çıkabildi. Burada Mihail Federoviç Akimov'un⁴⁶ *Vihitsir Vilim* [Vakitsiz Ölüm] ve *İl'yuk* (1919) adlı iki draması ve ilk Çuvaş komedisi *Sutra* [Mahkemede] yayımlandı⁴⁷. Bu eserin yazarı Fedor Pavloviç Pavlov (1892-1932) özellikle halk şarkısı derlemecisi ve bestekâr olarak ön plana çıkmıştır⁴⁸. *Sutra* ve 1922'de yayımlanan *Yalta* [Köyde] draması, 1934'te Çeboksarı'da yeniden yayımlandı. Hıpar'da Efremov'un *Puyan Karuk* [Zengin

⁴⁴ Hepsi yüksek öğrenim görmüştü!

⁴⁵ Bu mücadeleler Çuvaş edebiyatına sıklıkla konu edilmiştir: M. Danilov-Çaldun, *İki Vıy*; İ. Efimov (= Tihti), *Kolçak*, (Kazan 1919); V. İ. Krasnov, *Şurrisempe Şapışni*; A. Talvir, *Pıva Şulı Şinçe*, (Çeboksarı, 1954).

⁴⁶ Onun hakkında krş. 29. dipnot.

⁴⁷ M. Ya. Sirotkin'e göre (1956: 58) ise *Şurımpuş* dergisinde (1919, Nu: 5).

⁴⁸ bk. Kaynakça Ib.; krş. BSE 31 (1955) s. 521; F. Lukin "F. P. Pavlov", *Sovetskaya Muzıka*, S. 7, 1951). – Simbirsk Öğretmen Okulunda müzik öğretmenliği yıllarında (1907-1916) çok sayıda lirik şiir de yazmıştır.

Karuk] adlı komedisi de çıktı. *Hıpar*'ın ne kadar süre çıktığını tespit imkânına henüz ulaşamadım.

Şubat 1918'den itibaren Kazan'da *Kanaş* gazetesi yayımlandı ve Ekim 1918'de Milliyet İşleri Halk Komiserliğinin Çuvaş bölümünün merkezî organı olarak kabul edildi. Bunu kapsamı, dağıtımı ve önemi az olabilecek başka bir dizi gazete izledi. Doğu cephesinde 5. Ordu'nun siyasi bölümünün yayın organı olarak *Çuhñsen Sassi*⁴⁹; 2. Ordu'nun yayın organı olarak *Hırlı Saltak*, *Şñı Purnış*, *Şutalla*; Çeboksarı'da *Hreşçen Sımahı*; Kazan'da *Çıvaş Kommuni*, *Yultaş*, *Şamrik Kommunist*, *Ana*, *Şır İşleken*, *Atıl Yurri* (2 sayı çıkmıştır) yayımlandı. 1919'dan itibaren (ne zamana kadar?) Çuvaş dilinde ilk politik, bilimsel ve edebî-sanatsal dergi *Şurımpuş* çıktı. Bu dergi özellikle Seper, Lapsirki ve Vırım Tuna'nın önemsiz şiirleri ve anlatılarının yanında bilhassa F. P. Pavlov⁵⁰ ve G. V. Zaytsev (= Talmırza/Rus. Talmurza)⁵¹ tarafından verilen eserlerle pek çok yeni edebî yayın getirdi. Zaytsev (-Talmurza) manzum dramaları ile bilinmekteydi. Bunlardan biri, İ. Y. Yakovlev'in eski Simbirsk Çuvaş Okulundaki yaşam ve âdetleri konu edinen *Kam Ayıpi*, diğeri ise kendisinin en iyi eseri olarak kabul edilen ve bugün dışlanan *Silpi*'dir. Bu manzum drama geniş ticaret ağıyla Bulgar Hanlığının en parlak dönemini ve canını almaya gelen Rus büyük prensi Andrey Bogolyubski'nin aniden üzerine saldırmasıyla onun elinden ölen Han'ın (1164) kızı Silpi'nin Tivlet'e olan aşkını anlatır.

Kanaş ve Ana'nın dâhil olduğu birkaç istisna dışında 1920 yılındaki iç savaş esnasında gazeteler kapandı⁵².

2. Yirmili Yılların Edebiyatı

Devrimden sonraki ilk yıllarda, en azından önemli eserlerde, büyük ölçüde burjuvaziye özgü liberal ve milliyetçi fikirler tarafından belirlenen Çuvaş edebiyatı, 1920'lerden itibaren, Sovyet edebiyatının ortaya koyduğu görevlere

⁴⁹ Onun çalışanlarından birisi şair ve yazar İ. Undritsov (-Agaç) idi. 1898-1920.

⁵⁰ Yukarıya ve iki önceki dipnota bakınız.

⁵¹ 1895-1921, İdil bölgesindeki açlık yıllarında hayatını kaybetti.

⁵² Şartların düzelmesinden sonra Çuvaşça gazeteler tekrar basıldılar: Kazan'da 1921-1922'de *Hırlı Yalav*; 1922-1926'da Moskova'da *İşlekensen Sassi* (G. Alendey'in şiirleri ve hikâyeleri, N. Vasyanka'nın şiir ve şarkıları, S. Fomin'in uzun öyküleri, M. Danilov-Çaldun'un denemeleri, S. El'ger'in şiirleri ile N. Polorussov-Şelebi ve F. Pavlov'un şarkıları ile; Çeboksarı'da 1922-1923 *Pirñ Yultaş*; 1924'ten itibaren sosyal politik ve edebî sanatsal dergi *Suntal* (P. Huzankay, M. Danilov-Çaldun, S. El'ger, S. Fomin, D. İsayev, S. Laşman, I. Maksimov-Koşkinskiy, P. Osipov, N. Polorussov-Şelebi, V. Rzay, M. Trubina'nın edebî katkılarıyla); 1925'ten itibaren hiciv-mizahi dergi *Kapkan* (özellikle İ.İllarionov-Muçi'nin yayınlarıyla).

uygun olarak yavaş ama giderek daha kararlı bir şekilde dönüşüm gerçekleştirdi⁵³. Bu değişiklik aynı zamanda tek tek şairlerde de gerçekleşmiş görünmektedir. Çünkü “burjuva milliliği” döneminin Polorussov (-Şelebi), Vasil’ev (Şubossinni) gibi önde gelen; iç savaş yıllarının tanınan Kuz’mın (Şeşpıl), Zaytsev (-Talmurza), Efimov (-Tihti) gibi şairleri ve dramaturg P. N. Osipov vd. eleştiri ve özelleştirmeye karşı çıkan geriye dönüşler olmaksızın Sovyet edebiyatına intibak ettiler. Geçmiş romantik millî anlamda idealize eden G. Komissarov ve M. Yur’ev gibi daha az önemli şairler sessiz kaldılar. 20’li yıllarda yazmaya başlayan genç ekip genel olarak resmî çizgiyi takip etti ve (köylerdeki sınıf mücadelesi, Sosyalist inşa vb.) günün siyasi meselelerini ele aldı. Bunlardan yetenekli genç şair Petr Petroviç Huzangay⁵⁴ ve Semen Vasil’eviç El’ger⁵⁵ gibi sadece birkaçı burjuva idealizmi⁵⁶ ve devlet destekli devrimci proleter ideoloji arasında bir süre tereddüt etti.

Çuvaş Sovyet şiirinin kurucusu olarak Mihail Kuz’miç Kuzmin (Sespe/Çuv. Şeşpıl Mişşi)⁵⁷ kabul edilir. Şiirleri ilk kez 1928’de toplu olarak yayımlandı. O çoğunlukla kötümserdir (“Yıvır Şuhişsem [Ağır Düşünceler]”, “Purnişpa Vilim [Hayat ve Ölüm]) ancak genel olarak Çuvaş halkı ile onun dili ve edebiyatının geleceğine dair ümit doludur (“Çuvaş halkının hayatı harika bir şekilde çiçek açacak.”, “Çuvaş memleketi çiçekli bir bahçe olacak.”, “Benim sevgili ülkemin sevgili dili, geçmiş zorluklardan sana güzellikler gelecek.”, “Dil tekrar yükseldi, gerçekten tekrar yükseldi.”). 1919’da Ukrayna’da bulunan ve hayatının son yılını burada geçiren Kuz’mın’de (-Sespe’) Ukrayna’nın millî şairi Taras Şevçenko’nun (1814-1861) etkisi açıkça görülebilir⁵⁸. Sespe’in arzusu Çuvaş halkının özgür bir gelişimiydi. Bu özgürlüğe giden yol ve bunun şekillenmesi,

⁵³ Apolitik bir Çuvaş edebiyatı yaratmak isteyen “Çuvaş Edebiyat Topluluğu”na, 1923 yılında sadece proleter ideolojiyi kabul eden “Çuvaş Yazarlar ve Gazeteciler Birliği” tarafından karşı çıkıldı.

⁵⁴ s. 367

⁵⁵ s. 367

⁵⁶ Danilov-Çaldun (1893-1944), İvan İllarionov-Muçi (1895-1946), D. İsayev (1905-1930), N. Patman, İ. Piner, V. Rzaj (1906-[ÇN 1970]), M. Trubina (1888-[ÇN 1956]) ve Nikifor Tarasoviç Vasyanka-Şalanga (1903-[ÇN 1976]) vd.; krş. BSE 61 [1934] s. 796).

⁵⁷ 1899-1922; krş. BSE 38 (1955) s. 608; Sirotkin, M. Ya. *M. K. Sespe’. Oçerk Jizni i Tvorçestva*. Çeboksarı, 1949.; Sirotkin, M. Ya. “Tvorçestvo Mihaila Sespelya” (*Oçerk İstorii Çuv. Sov. Literaturı*, Çeboksarı, 1956, s. 109-135).

⁵⁸ Sespe’in “Vasiyet”i ölçüsünü ve aynı zamanda başlangıcını Şevçenko’nun “Vasiyet”inden almıştır:

Ep vilsen, mana pıtarır şülı tu tırne.	<i>Ben ölünce, beni gömün yüce dağ başına.</i>	Як умру, то поховайте ...мене на могилі,
Yımrasem lartsa hıvarır man tıpra şine...	<i>Ak söğütler dikip koyun mezarımın üzerine...</i>	Серед степу широкого ...на Вкраїні милій...

yani devrim yazarlarının konuları, Genç Komünistler Bölge Komitesi başkan yardımcısı da olan kendisi tarafından ele alınmamıştır.

N. V. Vasil'ev (-Subossinni)⁵⁹ bu dönemde, sonrasında ideolojik kusurları yüzünden ağır bir şekilde eleştirilen devrim şiirleriyle ortaya çıktı. Bunlar, yükselen halk için kayaların altını oyarak çökmelerine neden olan bir sembol olarak “Deniz”; devrimin gidişatının sembolik olarak saray ve kilisenin çökmesiyle tasvir edildiği, Belçikalı şair Emile Verhaaren'den (1855-1916) taklit “Ekim Devrimi” ve en önemlisi 18. yüzyılda Çarlık idaresiyle birlikte çalışan Çuvaş toprak sahipleri ile toprak ve adalet için savaştan Çuvaşlar arasındaki mücadelenin tasvir edildiği “Yerkin” adlı şiirdir.

N. İ. Polorussov (-Şelebi)⁶⁰ manzum eserlerini 1926'da toplu olarak yayımladı. Bu baskı kendisinin daha önceki şiirlerinin (Örn. Raşşey) yanında “Şİrpü Pasarı [Şİrpü Pazarı]”, “Utşi [Otçu]”, “Kivî Üsel Akatuyı [Eski Üsel Akatuyu] gibi popüler şiirlerini ve Nekrasov'un çeşitli hikâyelerini ve bazı devrimci şarkıları içermekteydi. 1926'da Çuvaş hükûmetinden onursal bir ödül aldı ve ancak o zamandan itibaren özgür bir şair olarak yaşayabildi. 1931'de gözlerini kaybetti. Daha sonraki şiirleri (Örn. “Kanu Şurtınçe [Dinlenme Evinde]”, “Tel'man' Kolhozne [Telman' Kolhozuna] “Avtonomi Yurri [Otonomi Şarkısı]”, “Pattir Letçik Yurri” [Kahraman Pilot Şarkısı] artık eski seviyesinde değildi ve en azından “Şİrpü Pasarı [Şİrpü Pazarı]” gibi popülerliğe ulaşamadı.

Şair Semen Vasil'eviç El'ger (= S. Elker)⁶¹ 1921'den beri çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan şiirleriyle tanınıyordu. İlk eserlerinde halkının millî özgürlüğü hâlâ odak noktasıydı. Örneğin büyük tarihsel şiiri olan *Hîm-Hur Ayî-nçe*'de [Zulüm Altında] Çarlık yönetimi altında 18. yüzyıldaki koşullar anlatılmaktadır. *Samana* [Zaman] şiiri Rus baskısına karşı mücadeleleri konu edinmektedir. Ya da *Manmîn* [Unutmayacaksın] şiirinde şöyle diyor: *O [Ekim Devrimi] olmasaydı... /... / Kendin öz toprağında / Olamazdın sen efendi.*⁶² Daha sonraki eserlerinde böyle tonları aramak boşunadır.

Petr Petroviç Huzangay (=Husankay)⁶³ uzun süre “kökünden sökülmüş bir entelektüel” olarak kabul edilmiştir. Kazan'daki Çuvaş Pedagoji Enstitüsünde

⁵⁹ krş. 4. dipnot.

⁶⁰ krş. s. 363.

⁶¹ Doğumu 1894; krş. BSE 49 (1957) s. 6.- Sirotkin, M. Ya. “Tvorçestvo Semena El'gera” (*Oçerk İstorii Çuv. Sov. Literaturi*, Çeboksarı, 1956, s. 211-244.)

⁶² *Vil puman tik... / ... / Hivîn tivân şîrînteh / Pulaymastîn hu huşa.* – Bu satırlar Sirotkin'de (*Oçerk*, s. 216) çok özet bir şekilde tercüme edilmiştir: “Unutma, her şeyden önce sana özgürlüğü Sovyetler getirdi.”

⁶³ Doğumu 1907; krş. BSE 46 (1957) s. 409. - Sirotkin, M. Ya. “Tvorçestvo Petra Huzangaya” (*Oçerk İstorii Çuv. Sov. Literaturi*, Çeboksarı, 1956, s. 267-294); Gorskiy, S. P. “Yazık i Stil’

öğrenim gördü ancak 1925'ten beri sadece yazar olarak çalıştı. İlk eserleri millî tonu açıkça çınlatır. Örneğin şöyle diyor: “Ancak senin için, Çuvaş, kül olmak için / Bugünden hazır benim yüreğim”⁶⁴. Aşağıdaki dizeler millî geçmişin romantik dönüşümünün karakteristik bir ifadesidir:

Uyava yut takmaksam kireşşi,	Şölene yabancı dörtlükler giriyorlar,
Vat anne pırahni surpana.	Yaşlı anne bıraktı yazmasını.
Mın tivipir halı, mın tivipir?	Ne yapacağız şimdi, ne yapacağız?
Setnerpe Narspin İmri irtet.	Setner ve Narspi ⁶⁵ 'nin ömrü geçiyor
Hıvele te şimi İnti vıpir,	Güneşi de yemeyecek şimdi vıpir,
Suhapuş te vatılçı hirte.	Saban da eskidi kırdı.

3. 1930'dan İtibaren Çuvaş Edebiyatı

Çuvaş edebiyatı 30'lu yılların başından itibaren nicelik olarak büyük bir gelişme gösterdi. Kendisi için öngörülen politik görevleri sadakatle yerine getirdiğinden bu eserlerin edebî bir değerlendirmesini yapmak yalnızca zor bir ihtimaldir. Konuların artık şöyle olduğu geçmiş geride kaldı: Örn. “Esi İnjener Pulatın” [Sen Mühendis Oluyorsun], (A. Talvir), “Brigadir Kını” [Brigadir'in Gelini] (V. Rzay), “Magnitorosk” (P. Huzankay, 1933), “Pavlik Morozov” (I. N. İvnik, 1934), “Dneprostroy” (M. Şumilov- Ujip), “İş Günü Semfonisi” (P. N. Osipov, 1938) vd. Çok sayıda şairden ve sayıları gitgide artan nesir yazarından seçim yapmak zordur⁶⁶. Bunlardan iki kişiyi, Tuktaş ve Talvir, geniş ölçüde etkileri nedeniyle özellikle bahsedilmeye değer görüyorum.

İ. Tuktaş (doğumu 1907), 1932'de toprak ağalarının kolektifleştirmeyi engellemeye yönelik çabalarının konu edildiği *Vikır Şirmi* hikâyesini yayımladı. Tasvir canlı olarak yazılmıştır ve çoğu zaman yaşanmış bir tarih izlenimi verir. Daha sonraki yıllarda ideolojik kusurları nedeniyle eleştirildi. Aleksey Filippoviç Talvir'in (doğumu 1909) *Pıva Şulı Şinçe* [Büve Yolunda] adlı anlatısı da büyük ölçüde otobiyografiktir. Çuvaş köyünde devrimden önceki son yılları konu edinir. Genel olarak betimleme büyüleyicidir ve Sovyet edebiyatındaki pek çok eserin aksine büyük politik yönelimden kaçınılır ve bunun yerine yabancı okuyucuda arzu edilen reaksiyonu uyandırmak için daha uygun ince tarzda bir sunum vardır. Geçen 30 yıl boyunca sadece Rus ve dünya edebiyatı ile Çuvaşlara komşu olan halkların dillerinden eserler Çuvaşçaya çevrilmedi, aynı şekilde Çuvaş şiiirleri ve anlatıları Rusçaya ve Sovyetler Birliği'nin diğer dillerine tercüme edildi.

Norodnogo Poeta P. P. Huzangaya” Tvorçestvo Semena El'gera” Uçebniya Zapiski, Çeboksarı, 1955.

⁶⁴ *Ançah sanşın, Çıvaş, kılınmeşkin / Payanah man hatır çire.*

⁶⁵ Setner ve Narspi, K. İvanov'un *Narspi* manzumesinin kahramanlarıdır, krş. s. 362.

⁶⁶ Bildiğim isimleri ve eserleri kaynakçada listeledim.

4. Çuvaş Tiyatrosunun Gelişimi

Çuvaş dramatik şiirinin başlangıcını 1907’de Akimov’da (Yalti Purnişi)⁶⁷ buluruz. Onu 1918’de *Vihitsir Vilim ve İl’yuk* izledi. Bunların herhangi bir yerde sahnelenip sahnelenmediğini tespit edemedim. Çuvaş Tiyatrosu Kazan’da başlamıştır. Burada Çuvaş öğrenciler 1917’de Ostrovskiy’in *Ne Tak Jivi, Kak Hoçet’sya* [İsteddiğiniz Gibi Yaşamayın] adlı oyununun Maksimov-Koskinkiy ve Fedorov tarafından çevirilmiş versiyonunu sahnelediler. Bu oyunu S. Belaya’nın “İşsizler”i ve Nisan 1918’de yine aynı yazarın “Çiftçiler” adlı eseri takip etti. 1919 yılında, daha önce Maksimov-Koşkinskiy yönetiminde amatör tiyatro olarak çalışan grup “profesyonel tiyatro” olarak teyit edildi ve 1920’de yeni oluşturulan Çuvaş Özerk Bölgesi’nin başkentine taşındı. Daha Kazan günlerinde bu tiyatro Rus eserlerinin yanında batı oyunlarını da Çuvaşça olarak sahneliyordu (Örn. Victor Hugo: *Hernani*; Molière: *Georges Dandin, Tartuffe*; Schiller: *Kabale und Liebe, Die Räuber*). O sıralarda bu tiyatro için Çuvaşça yaratılmış eserler şunlardır⁶⁸: K. V. İvanov’un eseri *Narspi*’nin⁶⁹ V. Alager tarafından senaryoya uyarlaması; M. Yur’ev, *Pilharsem* [Bulgarlar]; I. S. Maksimov-Koşkinkiy (doğumu 1894), *Çıvaşsem* [Çuvaşlar] ve *Çıvaş Tuyı* [Çuvaş Düğünü]; P. Osipov (doğumu 1900), *Trahhom Yurri ve İmır Sakki Sarlaka* [Ömür Sırası Geniş]; Fedor Pavloviç Pavlov (1892-1931)⁷⁰, *Sutra* [Mahkemede] ve *Yalta* [Köyde]; M. Petrov-Yuman *Ukilça Haphi* [Köy Kapısı] ve G. V. Zaytsev-Talmırsa⁷¹, *Kam Ayıpi* [Kimin Ayıbı] ile *Teleysir Tupu* [Talihsiz Bulma]. Çuvaş Akademi Tiyatrosu 1918’den 1953’e kadar 160’ın üzerinde prömiyer verdi. Bunların 35’i Klasik Rus Draması, 12’si temsil batı klasikleri, 38’i Sovyet dramaturjileri ve 75’i de özgün Çuvaşça oyunlardır⁷². Bunlardan örneğin *Yalta* [Köyde] 600, *Narspi* 450; P. Osipov’un *Aydar* adlı senaryosu 1928-1952 arasında 479 kez sahnelenmiştir. Genç oyun yazarları arasında Arkadiy Aleksandroviç Eşel⁷³, N. S. Ayzman (doğumu 1905), A. Kalgan (doğumu 1911), V. Rzanov (doğumu 1916) ve en önemlisi Emel’yan Pugaçev ve Salavat Yulayev’in silah arkadaşı ve özgürlük kahramanı olan Tutimır’in önderliğinde 18. yüzyılda Çuvaş köylülerinin mücadelesinin anlatıldığı *Tutimır* adlı trajedinin yazarı Yakov Gavriloviç Uksay⁷⁴ zikredilmelidir.

⁶⁷ krş. s. 361.

⁶⁸ F. Pulod’a göre Çuvaş tiyatrosunun kısa tarihi (Çuvaşça olarak) “*Za Natsional’nyuy Svobodu*” 2 (Temmuz 1944), 3 (9.8.1944) ve 4 (23.8.1944).

⁶⁹ krş. s. 362-363.

⁷⁰ krş. 16. dipnot.

⁷¹ krş. s. 365.

⁷² “Teatr”, Moskova 1953, S. 6, s. 151.

⁷³ Doğumu 1914; krş. BSE 49 (1957) s. 230.

⁷⁴ Doğumu 1911; hakkında krş. Sirotkin, M. Ya. “Tvorçestvo Yakova Uhsaya” (*Oçerk İstorii Çuv. Sov. Literaturı*, Çeboksarı, 1956, s. 329-346. Uhsay 1936 yılında yazdığı “Tuy [Düğün]”

V. Özet ve Bakış

Çuvaş öğretmen seminerindeki öğretmen ve öğrencilerin Çuvaşların halk edebiyatı ile ilgilenmelerinin ve Rus (ve Batı Avrupa) edebiyatlarıyla temas etmelerinin Çuvaş edebî yazınının gelişiminin temelini nasıl oluşturduğunu gördük. Bu temel üzerinde ilkin (1880 civarında), bu halkın şarkı sever karakterine uygun olarak, halk ölçülerini kullanan ve halk şarkısı stilini uzun süre sürdüren bir Çuvaş şiiri yaratıldı. Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra şiir, Rus modellerine uygun olarak başka bir nazım yapısına dönüştü. Nesir 1890'dan itibaren Çuvaş edebiyatında yer buldu ve özellikle 1906 civarlarında 1907'de dramayı bu edebiyata sokan Akimov tarafından özendirildi. 1908'den itibaren 1905'de kazanılan özgürlüklerin baskı altına alınması sonucunda bu yenilikler beklenen etkiyi gösteremedi ve Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Çuvaş edebiyatı filizlendi ve – her ne kadar politik amaçlarlarsa da – kısa sürede bütün edebî türleri kapsadı. Edebiyatın sanatsal gelişiminin kayda değer bir ilerleme gösterdiği ve düzyazıya doğru belirgin bir kademeli dönüşümün bunun beraberinde gelmiş olduğu görülüyor. 1930'da zorunlu eğitimin getirilmesiyle, eğitim kurumlarının sayısı⁷⁵ ve eğitim ve okuma arzusu artmıştır. Son yıllarda 200'den fazla sayfaya sahip Çuvaşça kitapların daha sık basılması dikkat çekicidir. Bu durum sanatsal gelişimde tespit edilen ilerlemelerin yanında canlı bir edebiyatın kanıtı ve Çuvaşlar tarafından güzel bir okuma için gerçek talep olarak görülebilir.

Kaynakça

I. GENEL

Danilov, D. (1934). Çuvaşskaya Literatura. *Bol'soy Sovetskogo Entsiklopediya* içinde (C. 61, ss. 718-720).

Çuvaşskaya ASSR. IX. Literatura. (1957). *Bol'soy Sovetskogo Entsiklopediya* içinde (C. 47, ss. 452-453).

II. HALK EDEBİYATI

a) Genel

Aşmarin, N. İ. (1892). Oçerk Narodnoy Poezii u Çuvaş. *Etnografiçeskoe Obozrenie*, 13-14, 42-64.

Fuks, A. (1840). Zapiski o Çuvaşah i Çeremisah Kazanskoy Gubernii. Kazan: Tipografiya Imperatorkago Kazanskogo Universiteta. (Kısaltmış Almanca tercüme: Fuchs, A. (1841). Briefliche Nachrichten über die Tschuwaschen und die Tschheremisen des Gouvernements Kasan. Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland, 1, 374-381.

adlı şiiri (basımı 1940), İvanov'un Narspi'sine (s. 362-363) bolşevik bir antitez olarak kaleme almıştır.

⁷⁵ 1956 yılında Çuvaş SSC'de yaklaşık 1 milyon nüfus; 1054 okul (145'i yüksek dereceli okul) ve toplam 3,5 milyona yakın eser bulunan değişik türde 1113 kütüphane vardı.

Mészáros, G. (1909). Csuvas népköltési gyűjtemény. I: A csuvas ősvallás emlékei. Budapest: M. T. Akadémia.

Mészáros, G. (1912). Csuvas népköltési gyűjtemény. II: Közmondások, talalós-mondások, dalok, mesék. Budapest: M. T. Akadémia.

Mihaylov, Spiridon M., [1821-1861] hakkında krş. Magnitskiy. (1901). Çuvaşın-Etnograf Spiridon Mihayloviç Mihaylov (K İstorii Mestnoy Etnografii). İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, XVII(1), 75-78.; Çuvaşskie Razgovori i Skazki. (Kaz. Gub. Vedomosti, 1853, Nu: 33-37.)⁷⁶

Nikol'skiy, N. V. (1911). Etnografiçeskie Zameçaniya o Çuvaşah Koz'modem'yanskoy i Kazanskoy Gubernii. – (İOAİE 1911)⁷⁷.

Nikol'skiy, N. V. (1911). Über die Volksliteratur der Tschw. – (İOAİE 30, 71-86; Masal, Efsane, Atasözü ve Bilmecelerin Genel Görünümü.)⁷⁸

Sboev, V. (1865). Çuvaşi v Bitovom, İstoriiçeskom , Religioznom Otnoşeniyah. İh Proishojdenie, Yazık, Obryadı, Predaniya i Dr. 1851, Moskova: Tipografiya S. Orlova.

Sboev, V. (1956). İssledovaniya ob İnorodtsah Kazanskoy Gubernii. Zametki O Çuvaşah. Kazan: İzdanie Knigoprodavtsa Dubrovina.

Timofeyev, G. (1877-1938). Tihir'yal?, 1896-1901 (Çuvaşça şarkılar, atasözleri ve efsanelerle).⁷⁹

Paasonen, H. (1949). Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Tuktaş, İ. (1941, 1949). Çuvaşskiy Fol'klor. Çeboksarı⁸⁰.

Zolotov, N. Ya. (1928). Kratkiy Oçerk Narodnoy Poezii Çuvaş. Şupaşkar: Çıvaş Këneke Uyrımë.

b) Halk Şarkıları

Aşmarin, N. İ. (1900). Sbornik Çuvaşskih Pesen, Zapisannih v Guberniyah Kazanskoy, Simbirskoy i Ufimskoy. İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, XVI, 1-96.

Benzing, J. (1953). Lieder mit übereinstimmenden Inhalt bei verschiedenen Völkern des Wolga-Ural-Gebiets. Ural-Altäische Jahrbücher, (25), 213-219.

⁷⁶ [ÇN] Bu kaynak şu şekilde düzeltilmelidir: Mihaylov, S. (1853). *Çuvaşskie Razgovori i Skazki*. Kazan: v Universitetskoy Tipografii.

⁷⁷ [ÇN]: Makalenin doğru künyesi şöyledir: Nikol'skiy, N. V. (1911). Etnografiçeskoe Zаметki o Çuvaşah Koz'modem'yanskogo Uyezda Kazanskoy Gubernii. *İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete*, XXVII(4), 245-270.

⁷⁸ [ÇN] Nikol'skiy'in bu künyeyle verilen bir eseri bulunmamaktadır. Burada kastedilen çalışma şu olmalıdır: Nikol'skiy, N. V. (1921). Tvorçestvo Çuvaş. *İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete*, XXXI(1), 77-86.

⁷⁹ [ÇN] Benzing'in bu yazıyı yazdığı tarihte henüz basılma imkânı bulamayan kitap, ilki 1974, ikincisi ise 2002 yılın olmak üzere iki baskı yapmıştır. Künyeleri şu şekildedir: Timofeyev, G. (1972). *Tihir'yal*. Çeboksarı: Çavaş Këneke İzdatel'stvi.; Timofeyev, G. (2002). *Tihir'yal* (2. baskı.). Çeboksarı: Çavaş Këneke İzdatel'stvi.

⁸⁰ [ÇN] Benzing tarafından Rusça olarak gösterilen bu eser, Çuvaşça olarak kaleme alınmıştır. Eserin Çuvaşça adı *Çıvaş Fol'klori* şeklindedir.

Yurkin, İvan Nikolayeviç (1863-1943); Yurkin, N. İ. (1896). Çuvaşkiya Pesni (Tekst i Perevod). İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, XIII(5), 449-450.

Kronheim, W. (1843). Die Tschuwaschen. Ein ethnographischer Beitrag. Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland, 3(1), 70-114. (s. 99-100: Almanca tercümeleri ile birkaç Çuvaşça şarkı)

Lach, R. ve Grönbech, K. (1940). Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Band: Finnisch-ugrische Völker. 4. Abteilung: Tschuwaschische Gesänge. Wien-Leipzig: Hölder-Pichler-Tempsky A. G.

Maksimov, S. M. (1932). Turi Çıvaşsen Yurrisem. Şupaşkar.

Mal'hov81, P. M. (1877). Simbirskie Çuvaşi i Poeziya İh. Kazan: Tipografiya İmperatorkago Universiteta.

Mihaylov, S. M.82 (1853a, 8 Haziran). Kratkoe Etnografiçeskoe Opisanie Çuvaş: Pesni (1). Kazanskıe Gubernskie Vedomosti, ss. 189-190. Kazan.; Mihaylov, S. M. (1853b, 15 Haziran). Kratkoe Etnografiçeskoe Opisanie Çuvaş: Pesni (2). Kazanskıe Gubernskie Vedomosti, ss. 198-199. Kazan.

Nikitin (Yurki), İ. D. (1908). Pesni Çuvaş Yadrinskago i Sosednih Uyezdov. İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, XXIV(1-2), 265-292.

Pavlov, F. (1926). Çuvaşi i İh Pesennoe i Muzikal'noe Tvorçestvo. Muzikal'no-Etnografiçeskie Oçerki. Çeboksarı: Çuvaşskaya Kniga.

Pazuhin, P. V. (1908). Obraztsı Motivov Çuvaşskih Narodnih Pesen i Tekstı k Nim. Simbir: Tipografiya A. i M. Dmitriyevih.

Pröhle, I. (1955). Tschuwaschische Verwandlungslieder. Ein Kapitel tschuwaschischer Volksdichtung. Köln.

Prokop'yev, K. P. (1903). Brak u Çuvaş. İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, XIX(1), 1-63.

Stupp, J. (1954). Ein tschuwaschisches Volkslied im Tscheremissischen. Anthropos, 49(5-6), 1115-1116.

Zolotnitskiy, N. İ. (1871). Zametki dlya Oznamleniya s Çuvaşskim Nareçiem. Vıpusk I: Otdel' Zvukovoy. Kazan: İzdaniye Bratstva Sv. Guriya. (s. 44-50 arasında Rusça tercümeleriyle Çuvaş şarkıları vardır.)

c) *Epik Şiir ve Efsaneler*

Matveyev, T. M. (Efsaneler ve halk anlatıları derlemiştir; derlemelerden bir hikâye için bk. Aşmarin, N. İ. (1929). Çıvaş Sımahisen Kineki = Slovar' Çuvaşskogo Yazıka—Vıpusk IV: Ü-İ-İ-Y (C. 1-17, C. 4). Çeboksarı: Tipografiya “Çuvaşskaya Kniga”, s. 275, yenti maddesi.)

Uş, N. İ. (= N. İ. Polorussov-Şelebi, aş. bk. IVd) şiiri yazdı ya da yayımladı?: Uksak Timır Pülere İlni Şinçen – Skazki i Predaniya Çuvaş (aş. bk. IVb), s. 10-24; Metin “Za natsional'nyuy

⁸¹ [ÇN] Benzing tarafından bu eserin yazarı “Meişov” olarak gösterilmiştir. Biz burada doğru ismi gösteriyoruz.

⁸² [ÇN] Benzing tarafından herhangi bir künye verilmemiş sadece yazarın adı, Almanca olarak kaynağın adı ve yılı gösterilmiştir. Benzing tarafından kastedilen çalışma bu olmalıdır.

Svoboda” Nu: 4 ve 6’da (23.08.1944 ve 20.09.1944) bütün olarak basılmadı.; Metnin Türkçe tercümesi, Türk Dili III, 8-9 (nisan-aralık 1946), İstanbul 1947, s. 126-136: J. Benzing, Biler şehrinin fethi (Çuvaş halk destanı) – “La conquête de la ville de Biler”, spicimen de la littérature populaire des Tschouvachs.

d) Masallar

Zolotov, N. (1930). Materialı po Çuvaşskomu Fol’kloru: Skazki. Alatır’: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatel’stvo.

Danilov, N. F. (1949). Çıvaş Halih Yumahısem. Şupaşkar: Çuvaşgosizdat.

Çuvaşskiy Nauçno-İssledovatel’skiy İnstıtut Kul’turı. (1937). Çuvaşskie Skazki. Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel’stvo “Hudojestvennaya Literatura”.

e) Atasözleri

Aşmarin, N. İ. (1925). Vattisem Kalanā Sāmahsem—Sbornik Çuvaşskih Poslovits. Şupaşkar: Çuvaşizdat.

f) Bilmeceler

(bk. yukarıda: a)

III. MİSYON YAZILARI VE DİNİ METİN TERCÜMELERİ

Schott, W., (A. Erman tarafından yayımlanan Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland I [1841] s. 381’de; 1804’ten 1832’ye kadar basılan bazı kitaplar için krş. PhTF I s. 699).

Kılı Kineki (Molitvennik na Çuvaşskom Yazıke), Simbir, 1898.

Kraktkiy Katihizis, 1788.

Perepiska o Çuvaşskih İzdaniyah Perevodçeskoj Komissii, Kazan, 1890.

Pir’in Turimır Yısus Hristos Hunı Şinı Sımah, Simbir, 1911.

Razskası iz Jitiy Svyatih i Stati İzidatel’nago Soderjaniya, na Çuvaşskom Yazıke, Kazan, 1897. (S. 2: 30 s., S. 4: 36 s., S. 5: 34 s.).

IV. EDEBİ YAZIN

a) Genel

Danilov, D. (1933). Çuvaşskaya Hudojestvennaya Literatura., D. Danilov, İ. Kuznetsov, S. Petrov ve İ. Lyublîi, Sovetskaya Çuvaşıya.

Danilov, D. (1932). “Klassovaya Bor’ba v Çuvaşskoy Literature”, Marksistsko-Leninskoe İskusstvoznanie, Moskova, S. 3, s. 9-32, s. 43-64).

Eshel’, A. A. (1948). Çuvaşskaya Sovyetskaya Literatura. Çeboksarı: Çuvaşgosizdat.

Pulod, F. (1944). “Çuvaş Tiyatrosunun Kısa Tarihi (Çuvaşça olarak)”, Za Natsional’nyu Svobodu S. 2 (Temmuz 1944), S. 3 (9.8.1944) ve S. 4 (23.8.1944).

Sirotkin, M. Ya. (1956). Oçerk İstorii Çuvaşskoy Sovyetskoy Literaturı. Çeboksarı.

Sirotkin, M. Ya. (1948). Oçerk Dorevol’yutsionnoy Çuvaşskoy Literaturı. Çeboksarı.

Vasil'ev, N. V. (1930). *Kratkiy Oçerk İstorii Çuvaşskoy Literaturi*. Moskova.
 Zolotov, N. Ya. (1928). *Kratkiy Oçerk Narodnoy Poezii Çuvaş*. Şupaşkar: Çıvaş Këneke Uyrımë.

b) Almanak ve Antolojiler

Eshel', A. A. (1934). *Maltanhi Uñmsem*. Şupaşkar: Çıvaşgosizdat.
 Puşkay, Vaşli vd. (1933). *Maltanhi Parne*. Şupaşkar: Çıvaşgosizdat.
 Rzay, V. ve Daniliv, D. (1934). *Şamrik Pisatilsen Pultarulihı*. Şupaşkar: Çıvaşsen Patşalih İzdatel'stvi.
 Uyıp Mişşi, Yankas, Tuktaş. (1930). *Sivsem*. Şupaşkar.
 Viktorov, İ, Semenov, İ. (1926). *Çıvaşın İlemlı Litteraturı*. İlemlı Sivsem, Kalavsem, Hallapsem. Moskova.
 Kollektif. (1935). *Suhı Pul. Şar Şinçen Şirni Proizvedenisen Sbornikı*. Şupaşkar.
 Kollektif. (1935). *Şinelni Yal. Çıvaş Respublikinçi Malta Pırakan Yal-Sovetsen işsem Şinçen Şirni İlemlı Proizvedenisen Puhhi*. (Ed. V. İ. Tokşin). Şupaşkar.
 Sirotkin, M. Ya. (1951). *Çuvaşskaya Dorevoluytsionnaya Literatura*. Hrestomatiya. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
 Toksin, V. İ. (1935). *Çıvaş İlemlı Literaturin Antologiyı*. Şupaşkar.
 İvnik, İ. N. (1940). *Çıvaş Sovet Poeziyin Antologiyı*. Şupaşkar.
 Çuvaşskaya Vesna. *Sbornik Çuvaşskoy Sovyetskoy Literaturi*. (1950). Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo "Hudojestvennaya Literatura".
 Çuvaşskie Rasskazı. (1950). Çeboksarı.
 Pır Taprançı. *Al'manah*. (1931). Samara.
 S Voljskih Beregov. *Stihi i Proza Çuvaşskih Pisateley*. (1932). Gor'kiy.
 Skazki i Predaniya Çuvaş = Çıvaş Hallapsem. (1908). Simbir: Tipografiya A. i M. Dmitrievih. (Çarlık sansürünü kandırmak için K. V. İvanov, N. V. Vasil'yev vd.'nin takma adları bu adla yayımlandı.)
 Mirşin: *Çıvaş Sovet Poeziisen Sivvisem*. (1951). Şupaşkar: Çıvaşgosizdat.

c) Edebiyat Dergileri ve Önemli Edebi Yayınları İçeren Gazeteler

Hudojestvennaya Literatura. *Al'manah*. (Güzel Edebiyat, Almanak, Çuvaşça) Çeboksarı: 1944.
 Hırlı Yalav (Kızıl Bayrak). Kazan: 1921-1922
 Hıpar (Haber). (1905-1907, [kapatılmış], 1917-?)
 Yalav (Bayrak). (Çuvaşça edebî-politik dergi)
 Kanaş (Keneş). (Şubat 1918'den itibaren)
 Suntal (Örs). (1924-?; Çuvaş Gazeteci ve Yazarlar Birliğinin organı)

Tıvan Atıl. Çıvaş Sovet Pisatelisen Soyuzı Kılarkan Al'manah (Öz İdil, Almanak; Çuvaş Sovyet Yazarlar Birliğı Yayını). - Şupaşkar (Nu: 2 [47] 1953'te çıktı; tirajı 2720).

Traktır. Çıvaş Prolettari Pissattelisen Assotsiyatsiyın Litterattur, Krittik, Politтік Al'manahı. (Traktör, Çuvaş Proleter Yazarlar Birliğinin Edebiyat, Tenkit, Politika Almanağı). – Çeboksarı (1932-?, 18 sayı, sonra kapatıldı).

d) Çeviriler (Yaklaşık 1925'e kadar)

Belaya, S. Bezrobotnie. (İşsizler, 1919/29.) – Krest'yane. (Çiftçiler, 1919/20).

Fonzivini, Denis İvanoviç (1744-1792): Nedorosl' [Komedi]. (Cahil delikanlı, 1919/20.)

Garşin, Vsevolod Mihayloviç (1855-1888): "Signal" (1919/20).

Gogol', Nikolay Vasil'yeviç (1809-1852): "Revizor", "Jenit'ba" (Evlilik), (1919/20).

Gor'kiy, Maksim (Aleksy Maksimoviç Peşkov [1868-1936], "Çelkaş" (1919/20). – Mat'. (Anne) Moskova: 1932.

Griboedov, Aleksandr Sergeyeviç (1795-1829), "Gore ot Uma" (1919/20).

Hugo, Victor Marie (1802-1885), "Hernani", "Le roi s'amuse", "Marie Tudor" (1919/20).- Viktır Kükö: Yalanah Kulakan Şın. Kışketnı Roman (L'homme qui rit. Kısaltılmış baskı), Şupaşkar, 1932. – Kavroş (Le petit Gavroche. "Les Misérables"ten). Çev. N. Piktemir Çeboksarı, 1932.

Korolenko, Vladimir Galaktionoviç (1853-1921), "Ogon'ki" (1905).

Kuprin, Aleksandr İvanoviç (1870-1938), "Bely Pudel'", "Slon" (1919/20).

Lunaçarskiy, Anatoliy Vasil'yeviç (1875-1933): "Koroloevskiy Bradobrey" (Kralların Berberi), 1919/20).

Mel'nikov, Pavel İvanoviç (Andrey Peçerskiy [1819-1883]), "V Lesah", "Na Gorah".

Molière (Jean Baptiste Poquelin [1622-1673]): "Georges Dandin", "L'avare" (1919/20), "Le malade imaginaire", "Tartuffe".

Nikitin, İvan Savviç (1824-61), "Burlak" (1919/20).

Ogeryov, Nikolay Platonoviç (1813-1877): (Çeşitli eserleri 1915'te ölen K. V. İvanov tarafından tercüme edilmiştir).

Ostrovskiy, Aleksandr Nikolayeviç (1823-1886) "Ne Tak Jivi Kak Hoçetsya" (İsteddiğin Gibi Yaşama.) (Maksimov ve Fyodorov tarafından tercüme edildi, 1918.) "Na Vsyakogo Mudretsa Dovol'no Prostoti." (Yüce Bilgeye Sadelik Uygun.) – "Les" (Orman", vd. (1919/20).

Schiller, Friedrich (1759-1805): "Kabale und Liebe", "Die Räuber" (1919/20).

Shakespeare, William (1564-1616): Hamlet.

Suhovo-Kabılın, Aleksandr Vasil'yeviç (1817-1903), Svadba Kreçinskogo (Kreçinskiyelerin Düğünü.)

Şevçenko, Taras Grigor'yeviç. (1814-1861): "Kobzar'dan M. Kuz'min-Sespele tarafından tercüme edilmiş bölümler (1919/20).

Teleşov, Nikolay Dmitriyeviç. (1867-?): "Nujda" (Zaruret.) (1905).

Tolstoy, Aleksey Nikolayeviç, (1828-1910): "Neçistaya Sila" (İblis.) (1919/20), "Gor'kiy Tsvet". (Acı Çiçek.)

Tolstoy, Lev Nikolayeviç, (1828-1910): (1918 öncesi) Çocuk Hikâyeleri; Bazı metinler Kuz'min-Sespele tarafından tercüme edildi, (1920/21). "Vlast' T'mı" (Karanlığın Gücü.) (1919/20), "Ot Neye Vse Kaçestva".

Turgenyev, İvan Sergeyeviç, (1818-1883): "Zapiski Ohotnika" (Bir Avcının Notları) (1919/20).

Uşinskiy, Konstantin Dmitriyeviç (1824-1870): (1918 öncesi) Çocuk hikâyeleri.

Ayrıca: S. T. Aksakov, H. Chr. Andersen, P. A. C. Beaumarchais, A. P. Çeçov, N. G. (Mihaylovskiy-)Garin, H. Heine, A. V. Kol'tsov, I. A. Krylov, M. Yu. Lermontov, V. V. Mayakovskiy, N. A. Nekrasov, A. S. Puşkin, M. E. Saltıkov-N. Şchedrin.

e) Çuvaş Yazar ve Şairleri

Ahtubay, Valentin: Valentın Ahtupay, Utarlı Kunsem. Yuri-Sivisem (Mücadeleli Günler. Şarkılar). Şupaşkar: 1932.

Agakov, L. (= L. Akakkiv [1910-]): "Moşç" (Erk. Drama). Çeboksarı: 1932. – "Odnajdı Vesnoy" (Bir Keresinde Baharda.) Çeboksarı: 1939 (Rusça tercümesi, Çeboksarı: 1950).

Ahtupay, Valentin, bk. Ahtubay, Valentin.

Akakkiv, L., bk. Agakov, L.

Alendey, G., "Naşa Pesnya". (Bizim Şarkımız, Şiir Derlemesi; Çuv.) Çeboksarı: 1924.

Alga, Aleksandr (1913-) Moi Druzya. (Dostlarım.) Çeboksarı: 1950. – Yultaşpa Yunaşar (Arkadaşla Beraber), Şupaşkar: 1954.

Artem'yev, Aleks. (1924-): Salampi, Şupaşkar: 1956. – Atıl Kalavisem (İdil Hikâyeleri), Şupaşkar: 1958.

Avral', bk. İsayev, D.

Başkirov, Talvir: Na Reke Bule. (Bula Nehri Kıyısında. Hikayeler.)

Belov, M.: Vişkin Makşim (Sefil Maksim). 2 perdelil komedi). Şupaşkar: 1957.

Huzangay, Pyotr Petroviç (Husankay [1907-]): Uyartsan (Hava Aydınlanınca. Şiir derlemesi), Çeboksarı: 1928. – Stihı i Poemi (Mısralar ve Şiirler, Çuv.) Moskova: 1931, Çeboksarı: 1948. – Magnit-tu (Magnitogorsk; Çuv.), Moskova: 1933. – Rod Aptramana (Aptroman Sülâlesi; Şiir, Çuv.), Çeboksarı: 1946. – Rodina (Vatan; Çuv.) Çeboksarı: 1950. – (Çeviriler): A. S. Puşkin, Yevgeniy Olegin, Roman v Stihah, (Evgen Onegin. Manzum Roman.) Çeboksarı: 1950. – Pesn' Serdtsa (Kalbin Şarkısı); Çuv.) Çeboksarı: 1952.- Poyut Dubravı (Meşe Ormanı Şarkı Söylüyor). Moskova: 1953.

Çaldun, bk. Danilov, M. N.

Daniliv, M. N., bk. Danilov, M. N.

Danilov, M. N. (Daniliv, Çaldun [1893-1944'te öldürüldü]): Rasskazı. (Hikâyeler, Çuv.), Moskova: 1930. – Partizanssem (Partizanlar), Şupaşkar: 1935.

Dmitriyev, Vasiliy (= Mıtri Vaşleyi) Pirin Sas (Bizim Sesimiz. Çocuk şarkıları), Şupaşkar: 1931.

Yefimov, İ. E. (Yefimiv = İ. E. Tihti [1889-1938]): Kolçak, Kazan: 1919 (yeni baskı, Şupaşkar: 1935). – Şerçulla. Hikâyeler (Çuv.), Çeboksarı: 1936.

Yefremov, Puyan Karuk (Zengin Karuk. Komedi; 1917/21).

El'ger, Semen Vasil'yeviç (= Ş. Elker [1894-]: Samana (Zaman). Şiir derlemesi), Çeboksarı: 1928. – Hın-hur Ayıñçe (Zulüm Altında). (1. bölüm 1923'de "Suntal" dergisinde, daha sonra toplu yayın olarak basıldı.) Moskova: 1931, Şupaşkar: 1937, 1948. – Dni Voynı (Savaş Günleri. Anılar; Çuv.), Çeboksarı: 1937 (2. baskı "Skvoz' Ogon' i Burp. Roman-hronika" adıyla. Ateş ve Kasırgadan, Roman-kronik, Çeboksarı: 1949). – Şurımpuş Kilsen (Fecir Geline. Roman), Şupaşkar: 1940, 1953. – Vosemnadtsatıy God. (18. Yıl, Dramatik şiir; Çuv.). Çeboksarı: 1953.

Eşel', Arkadiy Aleksandroviç (1914-): Rasskazı. (Hikâyeler; Çuv.), Çeboksarı: 1938. – Yuratnı Şır (Sevdiğim Yer. Şiir), Şupaşkar: 1948. – Raduga na Volga (İdil'deki Gökkuşağı); Rus. çeviri), Çeboksarı: 1950. – Yilimri Yurı (Çayırılıktaki Şarkı. Hikâyeler ve Denemeler), Şupaşkar: 1955.

Fomin, S. (1903-1936), Rasskazı i Povesti (Hikâyeler ve Uzun Hikâyeler; Çuv.), Çeboksarı: 1947. – Rasskazı. (Hikâyeler; Çuv.), Çeboksarı, 1948.

Husankay, P. P., bk. Huzangay, P. P.

İl'bek, N. İ. (1915-) Çetire Dnya. (Dört Gün; Çuv.), Çeboksarı: 1953.

İllarionov, İvan (İvan Muçi [1895-1946]): Kolhos Şulne Tuhnı Çuh (Kolhoz Yoluna Çıkarken), Moskova: 1931. – Rasskazı. (Hikâyeler; Çuv.), Çeboksarı: 1947.

İsayev, Dmitri (= Avral' [1905-1930], krş. Jalavin, İsayıv Mıtrı, bk. aş.), Obnovlennoe Plemya. (Yenilenmiş Nesil. Hikâyeler; Çuv.) Moskova: 1930. – Povesti i Rasskazı. (Uzun hikâyeler ve hikâyeler; Çuv.), Çeboksarı: 1948.

İvanov, Konstantin Vasil'yeviç (1890-1915), Narspi, Moskova: 193?, Şupaşkar, 5. baskı: 1935. – Soçinenisem (Eserler)i Şupaşkar: 1940. – Yumahsem (Hikâyeler), Şupaşkar: 1940. – Sıvısem (Şiirler), Şupaşkar: 1947.

İvnik, İ. N. (1914-42), Sbornik Stihov i Poem (Şiir Derlemesi), Çeboksarı: 1937. – Kniga Stihov (Manzume Kitabı; Çuv.), Çeboksarı: 1947.

Jalavin, Sergey, İsayıv Mıtrı (Dmitriy İsayev, bk. yuk.), Moskova 1931. – Tarın Yıran (Derin Karık. Hikâye, I. böl.), Moskova 1931.

Yefimiv, bk. Yefimov.

Yuman, M., bk. Petrov, M.

Krasnov, V. İ. (-Asli = Büyük [1900-], V Boyah s Bel'ımı (Beyazlarla Savaşta; Çuv.), Moskova: 1929. – Vutra (Ateşte), I. Şupaşkar: 1957, 206 s., II. Şupaşkar: 1958.

Kuz'mın, Mihail Kuz'miç (= Sespel'/Şeşpıl Mişşi [1899-1922]), M. Sespel, Stihı (Manzumeler), Çeboksarı: 1928. – Stal'naya Vera, (Çelikten İnanç. Manzumeler), Çeboksarı: 1949 (Ukrayince tercüme: Staleva Vira, Kiyev: 1952).

Lazareva, Aleksandra: Çiper Anna (Güzel Anna, Hikâyeler), Şupaşkar: 1956.

Mıtrı Vaşleyı, bk. Dmitriyev, Vasiliy.

Mitta, V. (1908-; Dmitriyev, Vasiliy?), Kımıl (Gönül), Şupaşkar.

Nuhrat, A., Şeşenhir Kalavı (Çiçekli Bozkır Hikâyesi), Moskova: 1931.

Osipov, N. P. (1900-) Aydar, Şupaşkar: 1937. – Simfoniya Budney. (İş Günü Semfonisi, Rus. çev.), Moskova: 1937.

Pavlov, Fyodor Pavloviç (1892-1931), Yalta. Sutra (Köyde. Mahkemede. Senaryolar), Şupaşkar: 1934.

Petrov, M. (= Yuman M.). *İrĭklĭh Şulĭ* (Pusmĭrlĭ Halĭhsem Pusmĭrlĭhran Yeple Hĭtĭlaşşĭ) (Özgürlük Yolu. Zulüm Altındaki Halklar Zulümden Nasıl Kurtulurlar), Moskova: 1924.

Petokki, Andrey. (1905- 1942'de öldürüldü), Dvadsat' Dva. (Yirmi İki; Çuv.), Çeboksarı: 1932.

Pogodin, N., Çelovek s Ruj'yem. (Tüfekli Adam.)

Polorussov, Nikolay İvanoviç (= N. İ. Uş. = Şelebi/Şelepi [1884-1945], N. İ. P., Çeremşan i Kondurça, Kazan: 1915. – N. İ. P., Skazanie Çuvaş ob Osnovanii Goroda Konstantinopolya. (İstanbul Şehrinin Kurulması Üzerine Çuvaş Anlatıları.) Kazan: 1915. – N. İ. Polorussovi Poetiçeskie Proizvedeniya Şelebi. (Şelebi'nin Manzum Eserleri.) Çeboksarı: 1926. – Sobranie Proizvedeniy Şelebi (Şelebi'nin Eserlerinin Derlemesi; Çuv.), Çeboksarı: 1928. – Şelebi, İzbrannie Stih i Poemi. (Seçilmiş Dizeler ve Şiirler; Çuv.), Çeboksarı: 1936. – N. İ. Şelebi, Prizıvayu (Çağırıyorum. Manzum Derleme; Çuv.), Çeboksarı: 1943. – N. İ. Şelebi, İzbrannoe. (Seçmeler; Çuv.), Çeboksarı: 1948.

Rzay V. (1906-): Rasskazı. (Hikâyeler; Çuv.) Çeboksarı: 1934.

Sespeľ, = *Şeşpel Mişşi*, bk. Kuz'min, Mihail Kuz'miç.

Şalankĭ, bk. Vasyanka, N. T.

Şavlı, Stihvan (1910-), Glavnaya Ulitsa. (Ana Cadde. Dizeler ve Şiirler), Çeboksarı: 1955.

Şipçĭk, Ş., *Kulĭş Kustarmi* (Gülme Tekerleği. Fıkralar), Moskova: 1931.

Şelebi = Şelepi, bk. Polorussov, N. İ.

Şubossinni, bk. Vasil'yev, N. V.

Şumilov, M. (Uyĭp Mişşi [1910-]): *Uyĭp Mişşi, Şamrĭk Vĭy* (Genç Kuvvet. Şiirler) Şupaşkar: 1932. – *Maşşınsem Kĭrlenĭ Şĭrte* (Makineler Gürlediği Yerde). Büyük çocuklar için hikâyeler), Şupaşkar: 1932. – Rodina. (Vatan; Çuv.), Çeboksarı: 1938. – Svetly Put'. (Aydınlık Yol), Çeboksarı: 1950.

Şupuşşanni, bk. Vasil'yev, N. V.

Talvir, Aleksey Filippoviç (1909-): Lyudi iz Bayır-Yala. [Batıryel'den İnsanlar.] Moskova: 1933. – Na Buinskome Trakte. (Buinsk Yolunda. Hikâye.), Çeboksarı: 1954 (Rus. tercümesi M. Nikitin tarafından, Moskova: 1956).

Tĭhti, İ. E., = Tahti, İ. E., bk. Yefimov, İ. E.

Trubina, Marfa (= Trupina, Marhva [1888-]), *Muçar* (Hikâye; Çuv.), Çeboksarı: 1933.

Tuktaş, İl'ya (1907-), *Vikĭr Şĭrmi* (Öküz Vadisi, Hikâye), Şupaşkar: 1932. – *Sĭvĭsempe Yurĭsem* (Şiirler ve Şarkılar), Şupaşkar: 1958.

Turhan, K. (1915-), Derevnya v Vetlah. (Aksöğüt'teki Köy; Çuv.) Çeboksarı: 1951.

Uhsay, Yakov Gavriloviç (1911-), Ognenny Yazık. (Ateşli Dil. Dizeler ve Şiirler; Çuv.) Çeboksarı: 1940. – Tudimer (5 perdelik trajedi; Çuv.) Çeboksarı: 1941. – Slava. (Şöhret. Dizeler ve Şiirler; Çuv.), Çeboksarı: 1942. – Stih. (Dizeler.) Moskova: 1950. – Pereval. (Dönüşüm.) Moskova 1952. – *Kĭlpuk Muçi* (Kelpuk Amca. Şiir) Şupaşkar: 1958.

Uyar, F. (1914-), Bliz Akramova. (Akramova'nın Yanında. Roman; Çuv.) I. bölüm, Çeboksarı: 1952.

Uyĭp Mişşi, bk. Şumilov, M.

Uş, N. İ., bk. Polorussov (-Şelebi).

Vasil'yev, N. V. (= Şubossinni/Şupuşşinni [1889-1943]: *Suylasa İlnisem* (Seçmeler), Şupaşkar: 1958.

Vasyanka, Nikifor Tarasoviç (=Şalankı [1903-]), *İrhi Sıvlım* (Sabah Çiyi. Şiirler), Moskova: 1926. – *Hastarlıh* (Azim. Genç komünistler için şarkılar ve şiirler), Şupaşkar: 1926.

Viktorov, İ., *Yalti Kıvışem* (Köydeki Şarkılar.) Moskova: 1925^[*].

[*] Çevirmen tarafından verilen kısaltmalar:

aş.: aşağıda; **bk.:** bakınız; **böl.** bölüm; **BSE:** Bol'şoy; **krş.:** karşılaştırmız; **PhtF:** Deny, J., Grønbech, K., Scheel, H. ve Togan, Z. V. (Ed.). (1959). *Philologiae Turcicae Fundamenta* (C. D). Wiesbaden: Franz Steiner.; **S. sayı:** yuk. yukarıda; **İOAİE:** İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete; **Çuv.:** Çuvaşça; **Rus.:** Rusça